

UDK: 22.046:229.7
Pregledni rad
Pripremljen: Svibanj 1998.

RAZDOBLJE IZMEĐU STAROGA I NOVOGA ZAVJETA

Lynn H. Wood

SAŽETAK

Razdoblje između Starog i Novog zavjeta

Između kraja Starog zavjeta i početka izvješća Novog zavjeta proteže se razdoblje od približno četiri stoljeća. Za pravilan pristup Novom zavjetu, a posebno Evanđeljima, nužno je razumijevanje promjena kroz koje su Židovi prolazili tijekom tog razdoblja, s posebnim naglaskom na njihovoj povijesti pod posljednjim seleukidskim vladarima i tijekom godina koje su svjedočile o pojavi rimske sile u Sredozemlju. Ovaj članak iznosi ukratko doživljaje Židova u vrijeme opadanja moći Perzije i tijekom nastale borbe za prevlast u Palestini između Seleukida na sjeveru i Ptolemejevića na jugu. Podrobnije se zadržavam na posljedicama koje su proizašle iz pokušaja Antioha Epifana da helenizira Židove, na širenju rimske vlasti u mediteranskom svijetu i na političkoj situaciji u Palestini pod Hazmonejcima i Herodom Velikim.

Ključne riječi: *Intertestamentno-razdoblje; Makabejci; Ptolomejevići; Seleukidi; Herod Veliki; Antioh Epifan*

1. Židovi pod Perzijancima u četvrtom stoljeću

Nehemija i poslije njega – Povijesni izvještaji o Židovima u petom stoljeću prije Krista vrlo su rijetki, ali se postupno pojavljuju izvanbiblijski izvještaji. Prema papirusima s Elefantine, Johanana je bio veliki svećenik 410. pr. Kr., a Perzijanac Bagoas (Bagoses, Bagohi, Bigvaj) imenovan je guvernerom Judeje svakako do 407. pr. Kr. (Olmstead misli da je on bio Nehemijin nasljednik.) Ovaj Bagoas, u papirusima s Elefantine spomenut kao guverner Judeje u vrijeme Sanbalata (prema tome i u Nehemijino vrijeme), živio je gotovo jedno stoljeće prije eunuha Bagoasa koji je u ime Artakserksa III. zapovijedao vojnom protiv Egipta i koji je kasnije postavio novog kralja. Moguće je uskladiti događaje povezane s Nehemijinom službom kao guvernera, u čemu je bilo uključeno više ljudi koji su kasnije postali veliki svećenici, i tvrdnje Josipa Flavija o Bagoasu i Johananu, i drugome.

Perzijanci se nisu miješali u židovsku religiju, premda su Zoroastrove pristalice, kojima je vatra bila sveta, smatrali oskvrnućem spaljivanje mesa vatrom. Ovo je možda bio jedan od razloga što je Bagoas s pedeset drahmi oporezovao svako janje prineseno na žrtveniku u jeruzalemskom Hramu, premda bi njegova svađa sa židovskim velikim svećenikom mogla biti dovoljan razlog. U Egiptu su Židovi na Elefantini prinosisli žrtve u svom hramu dok ga Egipćani nisu razorili. U Egiptu bi sami Egipćani poduprli perzijsku odbojnost prema životinjskim žrtvama, s obzirom da su obožavali neke od životinja koje su Židovi na Elefantini prinosisli. Kad je mjesni upravitelj bio odsutan, Egipćani su iskoristili priliku i razorili židovski hram. On je neko vrijeme ležao u ruševinama, dok su Židovi tražili, najprije preko Johanana a zatim preko Bagoasa, dozvolu za njegovu obnovu. Bagoas je dao dozvolu uz uvjet da se u novom hramu prinose samo jestive žrtve i tamjan.

Opasnosti koje su prijetile židovskoj religiji. – Židovi koji su se u vrijeme Artakserksa I. vratili u domovinu, vjerojatno su bili upoznati sa Zoroastrinim učenjem, budući da je to bila službena religija Perzijskog Imperija. Nehemija i drugi vođe sigurno su uvidjeli potrebu za nastojanjem da običan narod ne pomiješa štovanje Jahve sa štovanjem Ahura-Mazde. I Perzijanci i Židovi su vjerovali da će doći veliki sudnji dan kad će pravedni Bog uništiti neprijatelja svega dobra. Tada će pravednicima biti dano blagoslovljeno boravište pod novim uvjetima. Perzijanci su svoja dva suprotstavljena duha, pravednog Ahura-Mazdu i zlog Ahrimana, pretvorili u dualizam koji ih je obojicu izjednačavao. Židovi su u svojoj svetoj literaturi više govorili o jednom vječnom svemogućem Bogu, a vrlo malo o svakako slabijem zlom protivniku koji je stvoren savršen (Ez 28,14-19), ali je kasnije postao začetnik svakog grijeha.

Suparnička religija u Samariji. – Židovi koji su se vratili u Jeruzalem, naišli su na protivljenje kad su pokušali obnoviti načela bogoslužja koja su se suprotila shvaćanju polunezabogačkih naroda nastanjenih u zemlji tijekom njihova sužanjstva. Smatrajući ih uskogrudnim i licemjernim fanaticima, Sanbalt i Tobija činili su sve moguće da bi spriječili njihove planove. Nehemija je prognao sina velikog svećenika Jojade zbog toga što je oženio Sanbalatovu kćerku. Ovo bi mogao biti Manaše kojega spominje Josip Flavije, a koga je Sanbalat u Samariji dočekao dobrodošlicom i proglasio svećenikom u suparničkom samarijanskom hramu na gori Gerizim. Tako je nastao suparnički samarijanski kult spomenut u Novom zavjetu (Iv 4,20), koji do danas postoji u ostatku s oko stotinjak duša.

Razvoj židovske tradicije. – Protivljenje što su ga prouzročili Samarijanci dalo je veći poctijaj proučavanju i uzvisivanju Tore (Petoknjižja) među Židovima, koji su odlučili na strogo sprovođenje svih njenih zahtjeva. U cijeloj zemlji osnovane su sinagoge. Na bogoslužjima subotom čitana su Pisma koja su prevedena ili tumačena na aramejskom, koji je za vrijeme sužanjstva postao govornim narodnim jezikom. S pomoću ovih objašnjenja rabini su upravljali mislima puka u onome što su smatrali pravilnim tumačenjem Tore. U takvim uvjetima nije bilo neobično što je postupno nastao skup tradicionalnog tumačenja Pisma, premda se vođe nisu u svemu složile o pojedinim točkama doktrine i procedure. Obnovljeno židovsko domoljublje nagonilo ih je na proučavanje svetih knjiga, ali su se zbnunili u pogledu na pravilno značenje Pisma. Namjesto da ostave postrani svoja već stvorena mišljenja i dopuste Božjem Duhu da ih vodi u svaku istinu, oni su sebi iskopali ispucane kladence (cisterne) zabluda iz kojih su pili. Ovim su pogrešnim shvaćanjima pripremili put da vođe kasnije odbace Krista. Tu su položili temelje čitavom skupu tradicija koje će u sljedećim stoljećima dominirati židovskom religijom.

Jadduina i Aleksandrova predaja. – Za vrijeme vladanja Artakserksa II. (Mnemona), 405./04.–359./58. i Artakserksa III. (Ohusa), 339./58.–338./37. godine, kad su Johanan i Jaddua bili veliki svećenici, vrlo je malo izvještaja o Židovima. Nema sumnje da se neprijateljstvo nastavilo.

Josip Flavije spominje jedan događaj vezan uz pohod Aleksandra Velikog, koji, premda ga mnogi znanstvenici ne smatraju povijesnim, ovdje navodimo zbog njegove moguće veze s Danielovim proročanstvom o Grčkoj i zato što nije nemoguće prihvatiti raniji datum za nastanak Danielove knjige.

Prema tome izvještaju (Josip Flavije, *Starine* XI, 8, 4.5) Aleksandar je na putu od Tira za Egipat došao do Jeruzalema, gdje su mu pokazali Danielovo proročanstvo (vjerojatno Dn 8,21). Ono ga se toliko dojmilo da je Židovima zajamčio velika prava, i to ne samo njima nego i njegovim srođnicima u zemljama koje će u budućnosti osvojiti. Istina je da Josip Flavije, govoreći o Sanbalatu i Dariju III. kao suvremenicima, ovaj izvještaj miješa s onim o ženidbi Sanbalatove kćerke za sina velikog svećenika Jojade (Neh 13,28), ali nije nemoguće da je ovaj ili neki drugi Jaddua bio veliki svećenik u Aleksandrovo vrijeme i da se to doista dogodilo. Bog je mogao upravljati Aleksandrom kao i Kirom u Danielovo vrijeme.

Još jedan događaj naveo je Aleksandra da Židovima odobri određena prava. Samarijanske vođe spalili su guvernera Andromaha, kojega je Aleksandar ostavio u Samariji da upravlja dijelom Sirije i Palestinom. Pri povratku iz Egipta, Aleksandar je osvetio ovaj zločin, dao izvjesna granična područja Samarije Židovima i zajamčio im druga prava.

2. Uspon Grka i Makedonaca

Prošlost Grčke. – Povijesno gledano, narodi koji su živjeli u Grčkoj, na otocima Egejskog mora i na zapadnoj obali Male Azije, bili su dio uzastopnih valova indoeuropskih naroda, koji su u drugom tisućljeću pr. Kr. došli sa sjeveroistoka. Krajem šestog stoljeća u Grčkoj se razvila demokratski oblik uprave u gradovima-državama. Svaki grad predstavljao je izravnu, a ne predstavničku demokraciju; svi su se građani sastajali da glasuju o svakom predmetu. Ovo je bilo moguće zato što su građani bili manjina po broju (robovi i “stranci” koji nisu bili rođeni u

gradu, koji nisu imali političkog ili socijalnog položaja, činili su većinu). Ove male nezavisne grčke države, koje su razvijale demokratska načela uprave, usprotivile su se aukratskoj moći Perzije.

Rat Perzije i Grčke. – Naselja jonskih Grka na istočnoj obali Egejskog mora, koja su ranije pripadala Lidiji, uključena su u Perzijsko carstvo zajedno s Lidijom, premda je trebalo mnogo godina da ih podvrgnu perzijskoj kontroli. Pola stoljeća nakon Kira, pomoć koju su europski Grci pružili pobunjenim Jonjanima, izazvala je osvetu Perzijanaca. Gradovi - države u Grčkoj, koji su se zbog zavisti i spleta pokazali nesposobni za bilo kakvu dužu akciju, suočeni s perzijskom opasnošću bili su prisiljeni složiti se. Pohodi Darija I. i Kserksova protiv Grka bili su bezuspješni. Perzijanci su pretrpjeli poraz najprije kod Maratona 490. godine, kasnije kod Salamine 480. i kod Plateje 479. (vidi Dn 11,2). Nekako u isto vrijeme Perzijanci su pretrpjeli ozbiljne gubitke kod Mikale na jonskoj obali. Tako se Grčka izbacila od Perzijskog Imperija, a jonski Grci (na Egejskim otocima i zapadnoj obali Male Azije) pridružili su se obrambenom savezu s Atenom i drugim grčkim gradovima - državama koje su sudjelovale u pobjedi nad Perzijancima. Ovo razdoblje u kojem je Atena vodila glavnu riječ bilo je zlatni vijek grčke kulture. Godine 431. započeo je Peloponeski rat koji je trajao više od dvadeset i pet godina, a u kojem su se Atena i Sparta borile za prevlast, no obje ih je istisnula Teba. Ovaj rat je još više oslabio grčke države i dao Perziji priliku da nahuška Grke protiv Grka.

Dok je sama Grčka bila upletena u sukobe, polugrčko područje Makedonije je na sjeveru postalo kraljevinom koja je nastojala proširiti svoj teritorij. U vrijeme kad je Artakserks III. (Ohus) postao kraljem Perzije, u Makedoniji je na prijestolje došao dvadeset i trogodišnji Filip II., koji je počeo osnivati nacionalnu vojsku. Ubrzo je zavladao gotovo cijelom Grčkom. Ali prije nego što je mogao sprovesti plan ujedinjenog grčko-makedonskog napada na Perziju, Filip je poginuo u atentatu.

Aleksandar Veliki. – Filip je baklju osvajanja predao svom dvadesetogodišnjem sinu Aleksandru Velikom (vidi Dn 2,39; 7,6). Tijekom dvije godine od svog stupanja na prijestolje Aleksandar je uspio osigurati potporu cijele Grčke i Makedonije u savezu protiv Perzijskog Imperija. Svojom makedonskom vojskom krenuo je na istok oko Egejskog mora, prešao Helespont i pobijedio u prvoj važnoj bici na Graniku 334. godine pr. Kr. Zatim je Perziju brzo lišio njenog dohotka iz cijele Male Azije. Došavši dolinom Eufrata, Darije mu se suprostavio kod Isa, blizu sjevernoistočnog ugla Mediterana. Perzijanci su ovdje potučeni do nogu (333.). Aleksandar je zatim krenuo na jug kroz Siriju i Palestinu, zauzimajući sve veće gradove (Tir je pao poslije opsade od sedam mjeseci 332. godine). Zatim je krenuo u Egipat, gdje su ga toplo dočekali, jer je ta zemlja prezirala Perzijance od onda kada su im tako bezobzirno razorili gradove i hramove. Egipćani su radosno otvorili svoja vrata Aleksandru kao osloboditelju (332. godine) i okrunili ga za faraona. Zauzvrat on im se pridružio u klanjanju egipatskim božanstvima. Egipat ga je proglasio bogom i ukazao mu štovanje kao pravom sinu Amon-Raa. Osnovao je Aleksandriju, a zatim se u proljeće 331. vratio kroz Siriju i okrenuo na istok.

Prešavši Eufrat i Tigris, sukobio se s Darijem i njegovom vojskom u listopadu 331. godine kod Gaugamele, u bici koja je poznatija po imenu obližnjeg grada Arbele. Ovdje su perzijske snage pretrpjele katastrofalan poraz; sam Darije je pobjegao u Ekbatanu u Mediji. Brzo nakon toga uslijedila je predaja Babilona, Suze i Perzepolisa. Nakon što je spalio Perzepolis,

Aleksandar je za Darijem krenuo prema Ekbatani, početkom 330. godine, da bi saznao da je ovaj pobjegao na istok. Progoneći ga, Aleksandar je naišao na mrtvo tijelo velikog kralja; ubili su ga njegovi vlastiti ljudi.

Aleksandar je Darija kraljevski pokopao i zatim nastavio s pohodom. Tijekom sljedeće tri godine dospio je do rijeka Jaksart i Ind, da bi 326. prešao Ind i ušao u sjevernu Indiju, onoliko koliko su ga njegovi ljudi htjeli slijediti. Zatim se obalom vratio do Suze (325.), gdje je održano svečano utemeljenje nove svjetske monarhije (324.) koja je s pomoću grčke civilizacije trebala ujediniti istok i zapad. Da bi učvrstio jedinstvo grčkog i perzijskog naroda, Aleksandar i neki od njegovih makedonskih časnika uzeli su za žene Perzijanke. Po čitavom svom prostranom imperiju osnovao je mnoge grčke gradove. Godine 323. kralj je došao u Babilon da nadgleda organiziranje jednog pohoda na Arabiju. Tu je obolio od groznice koja se pokazala kobnom. Umro je 13. lipnja 323. godine pr. Kr. nakon nešto manje od trinaest godina vladanja.

Premda je u tako kratko vrijeme promijenio lice svijeta, on nije pokušavao promijeniti religiju pokorenih naroda. Perzijski Zoroastrijanizam održao se još stoljećima. Egipćani, Židovi i Grci zadržali su svoju religiju. Ali je način mišljenja čovječanstva na cijelom Sredozemlju bio zadojen helenističkim¹ idejama i Aleksandrovim konceptom svjetskog imperija u kojem su rase i narodi ujedinjeni, sa zajedničkim jezikom, književnošću i kulturom. Helenističko razdoblje, kojega je uveo Aleksandar, pripremila je put grčko-rimskoj civilizaciji, u kojoj je judaizam modificiran, a kršćanstvo se razvilo u svjetsku religiju.

3. Aleksandrovi nasljednici i raspad njegovog carstva

Aleksandrovi nasljednici pod regentima. – Upravljati tek zauzetim teritorijem Perzije nije bila laka zadaća. Aleksandrovi su se generali složili da na prijestolje stave Filipa Arhideja, slaboumnog Aleksandrova polubrata, kao suvladara s malim Aleksandrom, sinom baktrijske princeze Roksane, koji se rodio poslije očeve smrti. Makedonski vođe (većinom Aleksandrovi generali) imenovani su za guvernere u carstvu. Sukobljeni interesi generala, Aleksandrove udovice Roksane, njegove majke Olimpije i pristalica Filipa Arhideja, izazvali su desetljeće ratova i spleta.

Antigon je učinio najveće napore da osigura carstvo. – U dugoj i zamršenoj borbi za vlast između brojnih «nasljednika», Antigon je pokušao prigrabiti vlast za sebe. Njegovi glavni protivnici – Kasandar u Makedoniji, Ptolemej u Egiptu, i Lizimah u Trakiji – sklopili su savez kojega je predložio Seleuk. Nakon borbi koje su 312.–311. završile pat pozicijom, sporazumom 311. godine glavni djelovi imperija ostaju u rukama ove petorice zapovjednika. Sljedeće je desetljeće bila ispunjeno svakovrsnom zbrkom. Kasandar je dao ubiti mladog Aleksandra i njegovu majku Roksanu. U želji da zavlada cijelim carstvom Antigon se morao boriti s Kasandrom, Lizimahom, Ptolemejem i Seleukom. Ova je borba 301. godine došla kraju u odlučujućoj bici kod Ipsusa u Frigiji, u kojoj su pobijedila četiri saveznika. Antigon je ubijen, a njegov teritorij podijeljen.

¹ Pridjev *hellenic* znači “grčki” i odnosi se na grčku povijest ili kulturu. Izraz *helenistički* označava stapanje helenske i orijentalne civilizacije, koju je uveo Aleksandar. Helenističko se razdoblje proteže do vremena rimske supremacije.

Podjela carstva na četiri dijela. – Tako je 301. godine pobijedila ideja o četiri odvojena kraljevstva. Najveći napor za održanje jedinstvenog imperija je propao. Namjesto Aleksandrova carstva sada su postojala četiri nezavisna makedonska kraljevstva, s nekoliko manjih teritorija (uglavnom u Maloj Aziji). Seleukov se teritorij protezao od Male Azije gotovo do Inda, s prijestolnicama Antiohijom na Orontu u Siriji i Seleukijom na Tigrisu, u blizini današnjeg Bagdada. Ptolemej je u Egiptu osvojio neke dijelove Palestine i južne Sirije. Lizimah nije imao samo Trakiju nego i veliki dio sjeverozapadne Male Azije, Kasandar je držao Makedoniju i pokušavao konsolidirati cijelu Grčku. Demetrijevi se rasijani posjedi nisu mogli smatrati petim kraljevstvom.

4. Helenistička kraljevstva

Bilo bi beskorisno baviti se sukobima, ratovima i spletkama između ovih helenističkih kraljevstva i obiteljskim svadama njihovih makedonskih vladarskih kuća, čije zamršene međusobne ženidbe i promjenjivi savezi zamagljuju sliku sličnim imenima i nevažnim pojedinostima. Zadovoljit ćemo se obilježavanjem glavnih događaja da pokažemo kako su od četiri kraljevstva nastala tri, a kasnije jedno po jedno palo pod Rim.

Uklanjanje Lizimahova kraljevstva. – Samo nekoliko godina poslije bitke kod Ipsa 301. godine, Lizimah je uspio steći kontrolu nad dvama od četiriju dijelova carstva kako su se sporazumjeli 301. godine – nad zapadnim i sjevernim dijelom. Međutim u ratu sa Seleukom 281. godine Lizimah je pobijeđen i ubijen, nakon čega je Ptolemej Ceraun oteo plodove pobjede pobjedniku. Izvršio je atentat na Seleuka 280. godine i zgrabio Makedoniju. No premda je Seleuk kratko vrijeme držao naslov vladara na trima od četiriju dijelova carstva, on ustvari nikada nije okupirao Makedoniju. Njegova smrt ostavila je sina mu Antioha I. s onim što su nekad bili teritoriji Seleuka i Lizimaha. Makedonijom je vladala Antigonova kuća više od jednog stoljeća, dok pri kraju trećeg makedonskog rata 168. godine nije postala rimskim protektoratom, da bi 146. godine postala rimskom provincijom.

Od četiriju kraljevstva ostala su tri. – Tako je oko četrdeset godina poslije Aleksandrove smrti i dvadeset godina poslije podjele kod Ipsa, njegov golemi teritorij prošao kroz ruke mnogih koji su tvrdili da na njega imaju pravo. Sada je cijelo carstvo, osim nekih manjih dijelova, bilo pod kontrolom triju dinastija makedonske krvi. Kuća Ptolemejevića vladala je Egiptom; Antigonova kuća nadomjestila je Kasandrovu i zavlдалa Makedonijom; kuća Seleukidi su držali istok i bivši Lizimahov teritorij na sjeveru.

Godine 279. Gali, istočni val barbara, pod tim imenom dobro poznati u rimskoj povijesti, upali su u Makedoniju i Grčku, ali su bili istjerani. Neki od njih su preplavili velike dijelove Male Azije. Primljeni od mjesnih kraljeva, koji su se htjeli osloboditi Seleukida, godinama su pljačkali zemlju i iznuđivali danak. Poslije gotovo pola stoljeća, napokon ih je porazio vladar iz Pergama, zemlje koja je kasnije postala najvažnija od malih država koje su izrasle iz dijelova Lizimahova imperija. Otad su ovi Gali bili ograničeni na područje Male Azije, koje je po njima dobilo ime Galacija. Ovo je područje kasnije postalo rimskom provincijom u kojoj je Pavao osnovao više crkava i kojima je poslao Poslanicu Galaćanima.

Iako su ove male države ostale odvojene, gotovo je sav teritorij Aleksandrova imperija ostao pod snažim utjecajem triju jakih helenističkih kraljevstava: Makedonije, Egipta i Seleukovičkog

kraljevstva (ovo posljednje je često nazivano Sirijom, jer je Antiohija postala njenom prijestolnicom a njen se teritorij kasnije sveo samo na Siriju). Ova su tri kraljevstva dominirala istočnim Sredozemljem dok postupno kao provincije nisu ušle u Rimski Imperij. Prema tome, kratke povijesti ne spominju raniju podjelu Aleksandrovog carstva na četiri dijela te govore samo o konačnom stanju triju kraljevstava.

Palestina, koja se nalazila u koridoru između Egipta i seleukovičkog kraljevstva, bila je godinama kost oko koje su se gložili «sjeverni kralj» i «južni kralj». Otuda su Ptolemejevići iz Egipta i Seleukovići mnogo važniji za proučavanje Biblije od makedonskih vladara. Palestina je bila pod Ptolemejevićima sve do 200. pr. Kr. kad je došla pod kontrolu Seleukida.

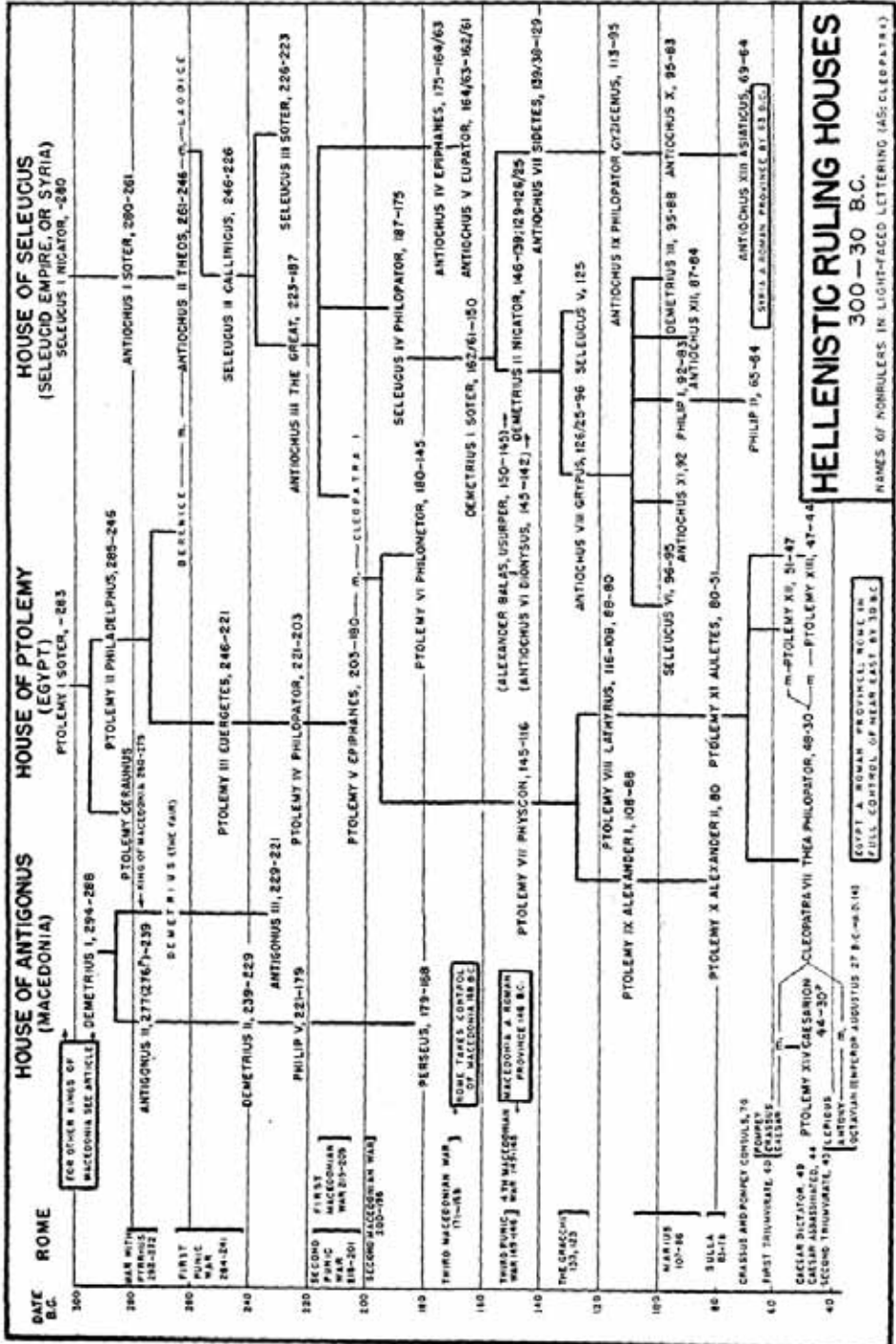
Ptolemej II. Filadelf i Antioh I. i II. – Ptolemej II. Filafel nadao se da će osvojiti Siriju i učiniti je zajedno s Palestinom tampon državom protiv agresije Seleukovičkog Imperija. Godine 272. pr. Kr. prisilio je Seleukova nasljednika Antioha I. (280.–262/61.)² da mu preda vlast nad većim dijelom obalnih zemalja u Maloj Aziji i Siriji. Sljedeće desetljeće je Ptolemej pomagao Grčkoj u njenim bezuspješnim nastojanjima da se oslobodi makedonske vladavine, da bi zatim potpisao mirovni ugovor s makedonskim vladarem Antigonom II.

5. Palestina pod helenističkom vladavinom

Palestina pod Ptolemejevićima. – Uskoro poslije Aleksandrove smrti Ptolemej je zahtijevao da Sirija i Palestina plaćaju danak Egiptu. Antigon je privremeno pokorio ova područja i Palestina je prije 301. godine više puta promijenila vladare. U to vrijeme promjena i neizvjesnosti mnogi su Židovi napustili Palestinu i nastanili se u novoosnovanom gradu Aleksandriji u kojem je židovsko stanovništvo činilo veliki samoupravljujući dio ovog kompozilitskog grada; tu su se helenizirali do te mjere da je trebalo hebrejska Pisma prevesti na grčki jezik.

Poslije bitke kod Ipsusa 301. godine, u kojoj je Antigon poginuo, Sirija je pala u ruke Seleuku, ali Palestina, koju je okupirao Ptolemej, ostavljena je Egiptu, premda se Seleku nje nikada nije odrekao. Judeja je znala iskorisiti priliku za intrige na obje strane. Pod Ptolemejevićima prilično su helenizirani glavni gradovi Fenicije i Palestine, a osnovani su novi s grčkim oblicima uprave. No Jeruzalem je ostao središte židovske države pod građanskim kao i vjerskim

2 Poslije smrti Seleuka I. njegovi su nasljednici nastavili brojiti godine od njegove vladavine umjesto da broje godine svakog vladara posebno. Događaji su se bilježili u godinama ere koja je počela vladavinom Seleuka I., odnosno od pohoda u kojemu je ponovno zauzeo Babilon 312. pr. Kr. Ova seleukidska era bila je u uporabi tijekom razdoblja seleukidskih kraljeva sve do ranokršćanskih dana –među Židovima čak i kasnije. Takvo kontinuirano računanje godina bilo je novo u azijskoj kronologiji, što je itekako pomoglo točnom povijesnom datiranju. Kasnije su Grci rabili olimpijade, a Rimljani računali s A.U.C. (ab urbe condita, “od osnivanja grada”), ali njima su se služili samo povjesničari, a nije bilo primijenjeno u običnom datiranju. Prva godina seleukidske ere bila je, prema službenom seleukidskom računanju po makedonskom kalendaru, lunarna godina koja počinje u jesen 312. pr. Kr. No u Babiloniji računala se babilonskom lunarnom godinom, od proljeća 311. godine. Židovi su imali čas proljetno čas jesensko računanje, ako to možemo prosuditi iz Prve i Druge knjige o Makabejcima. Općenito se vjeruje da se u Prvoj knjizi o Makabejcima, koja daje brojne datume u toj eri, primjenjuje računanje od proljeća, ali se mišljenje razilazi u tome je li ova proljetna godina išla šest mjeseci ranije ili kasnije od odgovarajuće makedonske godine. Iz tog razloga se stručnjaci često razlikuju za jednu godinu u datiranju židovskih i seleukidskih događaja tog razdoblja. Ovaj članak iz praktičnih razloga uzima datume iz Prve knjige o Makabejcima, računajući prvu godinu kao 312./11. pr. Kr. bez dogmatske pretpostavke da je to u svakom slučaju točno.

vodstvom velikog svećenika koji je bio predstavnik naroda u kontaktima s kraljem. Postojala je i skupština starješina, prema nekima još od vremena Nehemije. Tako su životom naroda još uvijek upravljali židovski zakoni i običaji, premda je otpočeo postupni proces helenizacije zbog uporabe grčkog jezika i kontakata sa službenicima i grčkim naseljenicima u gradovima. Međutim, ovaj je razvoj bio spor, a vrhunac je dostigao u vrijeme Antioha IV.

Od samog početka vladao je stalni rat spletkama i diplomacijom, kao i povremene borbe između triju kuća: Seleukida, Ptolemejevića i Antigonove. U ovoj borbi Ptolemej II. Filadelf oslanjao se na Palestinu kao predziđe protiv Seleuka; to je bio razlog za njegovu darežljivost prema Židovima.

Budući da je bio ljubitelj literature, Ptolemej II. je sa svojim savjetnicima počeo prikupljati knjige drugih naroda za svoju veliku knjižnicu u Aleksandriji. U gradu su bili dobrodošli svi ljudi od pera. Prema Josipu Flaviju kralj je na zahtjev glavnog knjižničara zahtijevao od velikog svećenika Eleazara da pošalje palestinske znanstvenike koji bi načinili grčki prijevod židovskih Pisama. Tako je počelo prevođenje onoga što danas nazivamo Septuagintom. Ne zna se je li prijevod načinjen za službeno izlaganje u aleksandrijskoj knjižnici ili je napravljen privatno za potrebe aleksandrijskih Židova. U to vrijeme prevedeno je samo Petoknjižje, dok su drugi dijelovi starozavjetnog kanona dodani kasnije.

Josip Flavije priča da je Ptolemej postavio Josipa, nećaka velikog svećenika Onije I., sakupljača poreza za cijelo područje Palestine, Sirije i Fenicije, i obasuo ga počastima. Palestini je ostavljena široka samouprava, sve dok su plaćali poreze i priznavali egipatsko vrhovništvo. O pojedinostima ovog razdoblja malo je poznato, ali je očito da su Židovi sada bolje prolazili nego kasnije kad su zavladaali Seleukovići. No tu se pojavila stranka koja je imala za cilj predati Palestinu u ruke Seleukovića, ne znajući što donosi budućnost.

Godine 221. pr. Kr., kad je Ptolemeja III. naslijedio Ptolemej IV. Filopator, u Palestinu je došao Antioh III. (Veliki) da napadne Egipat, ali je njegov pohod propao. Godine 219. zauzeo je Seleukiju na Sredozemnom moru. Godine 218. uspio je postaviti vojarne na raznim mjestima u Palestini da bi ga 217. godine egipatska vojska pobijedila kod Rafije, južno od Gaze. Prema tradiciji Ptolemej IV. posjetio je Jeruzalem, izazvao Židove ulaskom u Svetinju nad svetinjama, da bi ga nakon toga spopao praznovjerni užas. Egipat je držao Palestinu još jedno desetljeće i nešto više. Napadi na egipatski teritorij i ustanci Egipćana jasno pokazuju nesposobnost vladavine Ptolemeja IV. Umro je nekako u vrijeme kad su Rim i Filip V. Makedonski potpisali mirovni ugovor i kad se Antioh, koji se učvršćivao u Aziji, vratio u Antiohiju.

Ptolemeja IV. naslijedio je 203. godine njegov sin Ptolemej V. Epifan; bio je dijete od četiri godine. Egipat je zatražio pomoć Rima, ali su Filip V. Makedonski i Antioh sklopili savez protiv Ptolemeja i selekuidska je vojska po treći put ušla u Palestinu. U odlučnoj bici 201./200. godine kod Panija nedaleko Hermona egipatske su snage poražene. Egipat je tako trajno izgubio Palestinu u korist Seleukida.

Palestina u sklopu Seleukidskog Imperija. – Židovi su promijenili gospodare pa im je uskoro postalo jasno da time nisu ništa dobili. Razmjerno širokogrudnu politiku Ptolemejevića nadomjestili su stroži nadzor, zahtjevi za porezima, miješanje u imenovanje velikih svećenika, a kasnije i vjersko progonoštvo.

Antioh III., koji je došao na prijestolje u vrijeme dok je Seleukidsko carstvo bilo slabo, uspio je proširiti granice svog teritorija gotovo do ranijih granica. Ubrzo poslije osvajanja Palestine sukobio se s protivljenjem Rima, kojega je uznemirila njegova sve veća moć i savez s Filipom V. Makedonskim. Godine 190. kod Magnezije u Maloj Aziji Rimljani su do nogu porazili Antioha. On je zauvijek izgubio Malu Aziju i morao platiti veliku odštetu. Posljedica toga bilo je povećanje poreza u Palestini. Kaže se da je Antiohov nasljednik, Seleuk IV. Filopator, nastojeći namaknuti novac da isplati Rimljane, pokušao konficirati hramsko blago, ali se njegov poslanik Heliodor preplašio nadnaravnih pojava (2 Mak 3,6-39).

Nasljednik Seleuka IV. bio je Antioh IV. Epifan, poznat kao progonitelj Židova. Njegove napore da osvoji Egipat spriječio je Rim. Njegove bezuspješne borbe sa Židovima pomogle su slabljenju njegova carstva iznutra. Od njegovog vremena dalje došlo je do postupnog opadanja, pa je stoljeće kasnije njegovo carstvo ušlo u Rimski Imperij. Budući da je Rim u vrijeme Antioha III. i IV. sve više jačao svoju prevlast na istoku, moramo obratiti pozornost na ovu novu zapadnu silu prije no što se pozabavimo razdobljem Antioha IV. Epifana.

6. Jačanje rimske dominacije

Prvi počeci Rima. – Rim se u početku sastojao od više nezavisnih plemena koja su živjela na skupini od sedam brežuljaka, da bi kasnije postao grad-država kojim su vladali izborni kraljevi, sa senatom ili vijećem starješina i skupštinom predstavnika naroda. Oko 500. godine pr. Kr. kralja su zamijenila dva konzula koji su birani na godinu dana. Tijekom petog stoljeća sabrani su zakoni. Važna stepenica u usponu običnog naroda bilo je imenovanje pučkih tribuna, službenika koji su uživali osobnu nepovredivost i imali pravo veta nad magistratima u obrani običnog puka. U vrijeme Aleksandrovih osvajanja na istoku i podjele njegovog imperija među njegovim nasljednicima, Rim je bio zauzet unutarnjim političkim borbama i teritorijalnim širenjem u Italiji.

Ubrzo nakon osvajanja Italije, Rim se upleo u dugu borbu s Kartagom, feničkom kolonijom na obali sjeverne Afrike, koja se pokazala najopasnijim suparnikom Rima. Rim je sklopio savez s pokrajinama duž čitave afričke obale sve do Španjolske na zapadu a držao je i priličan dio Sicilije, gdje je počeo rat s Kartagom (poznat pod imenom Prvi punski rat). Rimu je trebalo dvadeset i tri godine (264.–241.) da porazi Kartagu. Pobjednik je zatražio veliku odštetu i uzeo Siciliju koja je postala prvom rimskom provincijom.

Ubrzo poslije sklopljenog mira Kartaga je pobudila zavist i izazvala uzbunu Rima, nakon što je stekla snažno uporište u Španjolskoj. Ovo je dovelo do Drugog punskog rata (218.–210.), što je imalo za posljedicu da se Kartaga morala odreći Španjolske i većeg dijela svoje mornarice, platiti teški danak i obećati da neće ratovati bez dozvole Rima.

Rimska intervencija u Makedoniji. – Oko 200. godine pr. Kr. Rim je s Kartagom, svojim jedinim pravim suparnikom, ali ne više i prijateljom, postao gospodarem zapadnog Sredozemlja. Zauzimanje stranih provincija predstavljalo je početak stvaranja pravog imperija. U početku Rim nije tražio nove teritorije na istoku, no bio je najjača sila na Sredozemlju. U svojim naporima da zaštititi sebe, svoju trgovinu i saveznike, Rim se uključio u manje lokalne sukobe, jedan za drugim, dok na kraju nije postao priznatim osvajačem cijelog mediteranskog svijeta.

U postupnom preuzimanju ostatka Aleksandrova imperija, Rim je prvi put došao u sukob s

Makedonijom tijekom Drugog punskog rata. Filip V. Makedonski pokušao je pomoći Kartagi, ali je to Rim spriječio i sklopio saveze s nekim grčkim državama i s Pergamom protiv Filipa. Ovom prvom makedonskom ratu (215.–205.) slijedio je drugi (200.–196.). Rim je pobijedio Makedoniju kod Kinoskefale (197. godine) i cijelu Grčku proglasio slobodnom. Rim je samo oslabio suparnika Seleukidskog kraljevstva, pa je odsad morao računati s Antiohom III. (Velikim).

Rim i Antioh Veliki. – Dok su Rim i Filip bili zauzeti ratovanjem, a Egipat razdiran unutarnjim ustancima, Antioh Veliki upao je u Siriju i Palestinu. Bitkom kod Panija 201./200. Egipat je zauvijek izgubio Palestinu, koja je uskoro došla pod potpunu kontrolu kuće Seleukida, a boljim danima Židova došao je kraj.

Čim je sklopio mir s Egiptom, Antioh je upao u Grčku, ali su ga Rimljani pobijedili kod Termopila i prisilili da pobjegne natrag u Malu Aziju. Rimljani su ga odlučno porazili kod Magnezije, u blizini Smirne, 190. godine. Ugovorom o miru Seleukidsko kraljevstvo trebalo je platiti veliku odštetu i odreći se svih posjeda zapadno i sjeverno od planinskog lanca Taurus. Rim nije zadržao zauzeto područje, već ga je dao svojim saveznicima, uglavnom Pergamu i Rodosu.

Kraj makedonskog kraljevstva. – Perzej, sin Filipa V., smatran je neprijateljem Rima. Poslanici koji bi odlazili u Makedoniju vraćali bi se sa sve većom zabrinutošću. A onda je ubojstvo pergamskog kralja tijekom njegova putovanja Grčkom, uzrokovao treći makedonski rat (171.–168.) u kojem je u bici kod Pidne (168.) Rim potpuno slomio Makedoniju. Rim ipak nije anektirao teritorij, nego ga je podijelio u četiri odvojene republike koje je stavio pod svoju zaštitu. Tako je došao kraj vladajućoj kući Antigonida. Makedonskog kraljevstva, jednog od tri dijela ranijeg područja Aleksandra Velikog, više nije bilo.

Rim i Antioh IV. Epifan. – Poslije svog poraza Antioh Veliki je poslao svog sina (kasnije nazvan Epifan) u Rim kao taoca. Međutim, Antioh Epifan je iznenada preuzeo prijestolje (175.). Dok je bio zaposlen trećim makedonskim ratom (koji je završio propašću makedonskog kraljevstva 168.), Rim se sada morao sresti s novim pokušajem kuće Seleukida da zavlada Bliskim istokom. Antioh Epifan krenuo je na Egipat. Samo što nije osvojio zemlju kad je stigao poslanik pobjedničkog Rima s ultimatumom u kome je zahtijevao da Antioh napusti Egipat, budući da se radi o savezniku koji se nalazi pod zaštitom Rima. Antioh, koji je dobro poznao rimsku vojnu moć, pokorio se i povukao.

Tako je do 168. godine Rim zauzeo jedno od triju helenističkih kraljevstava, preuzeo zaštitu drugoga, a na uzdi držao treće običnom riječju jednog poslanika, premda nije anketirao nijedan od ovih teritorija, što će učiniti nekoliko godina kasnije. Frustrirani Antioh vratio se iz Egipta i svoju pozornost obratio na Židove.

7. Antioh Epifan i Židovi

Dok je bio u Grčkoj, Antioh Epifan je upoznao helenističku kulturu i zavolio grčke sportske igre, kazalište i raskošni ceremonijal. Kad je došao na vlast, bio je pun snova o ujedinjenju svih naroda svoga kraljevstva zajedničkom vezom helenističke kulture. Pogriješio je što je silom pokušao učiniti ono što je dotad bio prirodni i postupni proces.

Postupno heliniziranje Židova. – Spomenuli smo da su Židovi, nastanjeni u Aleksandriji ubrzo nakon njenog osnivanja, bili helinizirani u razdoblju vladavine Ptolemejevića nad Pa-

lestinom. Bilo je Židova u glavnim gradovima imperija, a čak su i u Palestini mnogi gradovi postali središta grčke kulture. Oni koji su poslovali sa službenicima, morali su se služiti grčkim jezikom i mnogi iz gornjih društvenih slojeva u Judeji, uključujući vodeće svećenike, prihvatili su helenističko odijevanje i običaje. Mlađa manjina smatrala je da su stara vjera i moralni pogledi zastarjeli, ali je većina naroda s nepovjerenjem gledala na novo. Kao opozicija pojavila se konzervativna stranka koja je zastupala strogo poštovanje judaizma sukladno Tori. Ovi su konzervativci postali poznati pod imenom «hasidejci» (kasidim ili asiedani) ili pobožni. Razdor između ovih dviju židovskih stranaka, hasidejaca i helenista, bio je glavni uzrok sukoba kad su Seleukovići preuzeli Palestinu. Onije III., veliki svećenik u početku seleukidskog razdoblja, bio je neobično pobožan, borac za tradicionalni judaizam protiv helenističkog trenda.

Onijev brat Jazon, inače pristalica helenizma, potkupio je Antioha da njega postavi za velikog svećenika umjesto Onija i zatim krenuo da Jeruzalem pretvori u grčki grad. No nekoliko godina kasnije Antioh je položaj velikog svećenika prodao boljem ponuđaču, ovaj put Menelaju, koji čak nije pripadao svećeničkom plemenu, nego je bio Benjamit; narod ga nije htio prihvatiti. Borba između pristalica različitih stranaka u Jeruzalemu dala je Antiohu priliku da se umiješa. Josip Flavije izvještava kako su helenisti otišli k Epifanu i izrazili želju da prihvate helenistički način života kojega je on podupirao i tražili dozvolu da u Jeruzalemu sagrađe gimnastičku dvoranu. To je bilo posebno uvredljivo za konzervativce, jer su u takvim dvoranama atletičari vježbali goli kao i Grci. Uskoro su službenici Hrama bili više zainteresirani za javne igre nego za svoje dužnosti u Hramu. Grčka imena postala su popularna. Na primjer, Elijakim je postao Alkim, Jošua pak Jazon.

Antioh uvodi prisilnu helenizaciju. – Na povratku iz pohoda protiv Egipta Antioh Epifan je ušao u Jeruzalem, gdje su ga liberali toplo pozdravili. Prema Prvoj knjizi o Makabejcima to je bilo 170./69. godine, no postoje različita mišljenja o datiranju njegovog egipatskog pohoda, pa čak i o metodi računanja seleukidske ere upotrijebljene u 1. Makabejcima. Antioh je nekako između 170. i 160. godine posjetio Jeruzalem i, da pokaže kako cijeni helenističke vođe, dao je smaknuti mnoge konzervativce i nekolicinu onih koji su se željeli vratiti pod egipatsko vrhovništvo. Čak su mu dopustili da uzme mnoge od hramskih dragocjenosti.

Godine 168. – neki smatraju zato da bi sačuvao obraz od poniženja koji su mu Rimljani priredili u Egiptu – Epifan je ušao u Palestinu, izdajom ušao u Jeruzalem, opljačkao Hram, ukinuo prinašanje jutarnje i večernje žrtve, podigao kumirski žrtvenik pred Hramom za žrtvovanje svinja, spalio neke zgrade i razorio dijelove gradskog bedema. Sagrađio je tvrđavu južno od hramskog područja u starom Davidovom gradu i tu smjestio garnizon. Naredio je Židovima da prestanu štovati Jahvu i da namjesto njega štuju olimpskog Zeusa i Dionizija, da prestanu s obrezivanjem, ostave subotu, da za prehranu i žrtve uzimaju svinje i da unište Toru. Josip Flavije dodaje (*Starine* XII, 5,5) da su Samarijanci, nakon što su vidjeli poniženje Jeruzalema, izašli pred Epifana poričući da imaju ikakvu vezu sa Židovima, tražeći da im se dopusti da svoje svetište na gori Gerizim nazovu hramom Jupitera Helenskog. Nakon što su dobili dopuštenje, bili su službeno oslobođeni svake veze sa Židovima.

Pobuna Makabejaca. – Kad su ustanovili da mnogi vjerni ljudi radije biraju smrt nego krše subotu, Antiohovi vojnici su mnoge od njih pobili. Ne samo hasidejci već i običan narod ustao je protiv vjerskog progonstva. Uskoro je protivljenje dobilo novi oblik u gradu Modinu,

tridesetak kilometara sjeverozapadno od Jeruzalema, na pola puta do Jope. Kad je Matatiji, čovjeku svećeničkog podrijetla, naređeno da kao vođa područja uvede službu koju je kralj naredio, on je to odbio. On i njegovih pet sinova ubili su Židova koji je prinio idolsku žrtvu, kao i sirijsku stražu. Zatim su napustili grad i pobjegli u pustinju, gdje im se pridružilo stotine vjernih Židova koji su odlučili ostati vjerni svojoj religiji. Pružali su oružani otpor svakog dana u tjednu. Tako je počeo rat između židovskih nacionalista i kuće Seleukida, koji je završio tek kad su Židovi dostigli određenu mjeru nezavisnosti.

Juda Makabejac obnavlja bogoslužje u Hramu. – Poslije Matatijine smrti (167./66.), vodstvo je preuzeo njegov sin Juda, koji je uzeo ime Makabejac. Tako je ova rodoljubiva obitelj, inače kuća Hašmon (Hazmonejci), postala poznata pod imenom Makabejci. Sirska vojska poslana da pokori Judeju, dvaput je doživjela poraz. Drugi poraz doživjela je kod Bet-horona. Budući da je Antioh Epifan zbog pobune Parćana morao poći na istok, ovlastio je Liziju da u njegovoj odsutnosti nastavi rat protiv Judeje. U prvom sukobu kod Emausa (166/65.), Juda Makabejac je odbio neprijatelja. Tada je Lizija pokušao ući u Jeruzalem s juga. Juda je opet pobijedio kod Bet-sura (165.), nekoliko kilometara jugozapadno od Jeruzalema. Prema ugovoru o miru, sklopljenom s Lizijom, objema je židovskim strankama bilo dopušteno da žive u Jeruzalemu, Menelaj je ostao veliki svećenik, a u Hramu je ponovno uvedena služba Bogu. Sve su znakove paganskog bogoslužjenja uništili i podignuli novi žrtvenik za žrtve paljenice. Juda je 25. Kisleva (165. godine) nanovo posvetio Hram, pa se taj dan otad uvijek smatra svetkovinom koju poznajemo pod imenom Hanukah (praznik svjetla) o kojoj Novi zavjet govori kao o svetkovini Posvećenja Hrama (Iv 10,22).

Josip Flavije tvrdi da se obnovljenje "Hrama izvršeno istog dana u koji je prije tri godine sveta služba pretvorena u nečisti i poganski oblik bogoslužja. Hram je, nakon što ga je Antioh opustošio, ostao takav tri godine." (*Starine* XII, 7,6). To povezuje s "Danielovim proročanstvom", a da ga ne navodi. No Danielovo proročanstvo odgovara nekom rimskom, a ne makedonskom tlačitelju, a osim toga govori o 2300 dana (vidi Dn 8,9-14). Oni koji pokušavaju objasniti da tekst koji spominje 2300 "večeri i jutara" predstavlja 1150 doslovnih dana, nikako ne mogu ovo vrijeme uskladiti ni s tri i pol, ni s tri godine.

Stoga se, iz više razloga, Daniel ne može odnositi na nevolju koju je uzrokovao Antioh Epifan, nego neki drugi dalekosežni događaj, koji je, čini se, izmakao istraživanju velikog broja pretraživača od Kristova vremena nadalje.

Antioh Epifan je na istoku naišao na toliko nevolja da se nikada nije vratio u Antiohiju. Spriječen u pokušaju da opljačka blago Naninog hrama u Elimaisu, uspio je pobjeći – što nije uspjelo njegovom ocu. Kasnije se razbolio i umro u Mediji (164/63.). Na smrtnoj postelji odredio je jednog od svojih suradnika po imenu Filipa, kao regenta umjesto svog mladog sina Atioha V. Eupatora. Kad se Filip vratio u Antiohiju da se s Lizijom bori za regenstvo, utvrdio je da se Lizija s mladim kraljem vratio u Palestinu da uguši stranačke ustanke. U to je vrijeme Lizija porazio Judine snage kod Batzaharije, ali upravo kad je oko Jeruzalema podigao opsadu, doznao je da je Filip stigao u Antiohiju i proglasio se rengentom. S obzirom na ovu prijetnju Lizije je žurno sklopio primirje s Judom, prema kojem je veliki svećenik Menelaj smijenjen, odveden u Antiohiju i pogubljen. Alkim, premda iz Aronova potomstva, i nije bio velikosvećeničkog roda, imenovan je na Menelajevo mjesto, ali ga je narod smijenio kad se doznalo da se

suprotstavljao Judi. Tako je služba velikog svećenika trpjela zbog ujedinjenja političke i vjerske vlasti u jednoj osobi.

Nakon toga dolazi do sukoba između Lizije i Filipa za kontrolu nad mladim kraljem, pobuna u istočnim provincijama, a iz Rima dolazi Demetrije, sin i pravi nasljednik Seleuka IV., kojemu je dvanaest godina ranije Antioh IV. na prijevaru oteo prijestolje. Srdačno dočekan u Siriji, Demetrije je naredio ubojstvo dječaka kralja Antioha V. i tako Liziji oduzeo vlast. Tako je Demetrije I. osvojio prijestolje 162./61.

Židovi traže savez s Rimom. – Juda Makabejac nastojao je učvrstiti hazmonejsku kuću putem prijateljstva s Rimom. Vjerojatno je 161. godine uspio sklopiti sporazum o prisnom prijateljstvu bez obećanja o pružanju pomoći u slučaju građanskog rata. Na traženje helenističkih Židova, Demetrije je u Jeruzalemu poslao vojsku kao pojačanje garnizonu i da potvrdi Alkima za velikog svećenika. Alkim je naime bio vođa helenističke stranke koja je od Demetrija zatražila pomoć. No hazmonejske su bande još uvijek krstarile zemljom i pobijedile Nikanora kod Adase, u blizini Bet-horona (162/61.). Na to je Demetrije poslao dovoljno jaku vojsku da skrši pobunu. Kod Elase, nekih šesnaest kilometara sjeverno od Jeruzalema, 161. godine gine Juda Makabejac. Njegova su braća s bjeguncima iz njegove vojske pobjegla u pustinju. Pod Seleukovićima bili su tolerirani hasidejci i helenisti. Alkim je umro iduće godine, a položaj velikog svećenika čini se da je ostao nepopunjen nekoliko godina, vjerojatno zbog stranačkih sukoba.

Jonatan u Mikmasu. – Seleukidske snage su se ponovno podigle u pokušaju da unište hazmonejske gerilce. Utvrdili su više gradova, ali su smatrali mnogo korisnijim da sklope mir s novim makabejskim vođom Jonatanom, Judinim bratom. Jonatanu je dodijeljen Mikmas kao službena rezidencija Hazmonejaca, gdje su mogli živjeti neovisno o helenističkim snagama u Jeruzalemu. Jonatan je ovdje proveo nekoliko godina jačajući svoj položaj među konzervativcima svoga naroda, pa je na kraju vladao cijelom Judejom izvan Jeruzalema.

8. Borba Makabejaca za nezavisnost

Jonatan stječe kontrolu nad Judejom. – Vladavina Demetrija I. nije dugo trajala. Nakon nekoliko godina ustanci u Seleukidskom Imperiju pružili su Jonatanu priliku da učvrsti položaj hazmonejske kuće i Judeje. Aleksandra Balasa, slabića kojega je Atal iz Pergama isticao kao navodnog sina Antioha Epifana, priznavao je Rim i podržavao Ptolemej VI. Filopator iz Egipta kao pretendenta na seleukidsko prijestolje protiv Demetrija I. Godine 153./52. ustoličen je u Ptolemeidi, luci južno od Tira. Oba rivala, nastojeći da steknu prednost preko tampon države u Palestini, nudili su ustupke Jonatanu. Demetrije je oslobodio Jonatanove taoce, povukao vojarne iz Judeje i na kraju ponudio potpunu slobodu Hazmonejcima. Da ne zaostane u tome, Aleksandar Balas učinio je Jonatana velikim svećenikom 153. i tako stekao njegovu naklonost. Uskoro je Aleksandar Balas sa svojim saveznicima porazio i ubio Demetrija. Jonatan, novi veliki svećenik, otišao je u Ptolemeidu na svadbu novog kralja s Ptolemejevom kćerkom Kleopatrom Teom (unukom prve Kleopatre, ali ne jednom od sedam egipatskih kraljica s tim imenom). To je prigodom Jonatan proglašen generalom i guvernerom u Palestini. Tako je makabejska, ili hazmonejska, kuća dobila vlast nad židovskim narodom 151./50. godine pr. Kr.

Jonatan dobiva uporište u Samariji. – Kad je mladi Demetrije Nikanor, sin Demetrija I., pravi potomak Seleukida, ušao u sjevernu Siriju da svrgne Aleksandra Balasa, Jonatan je

stao uz Balasa protiv guvernera Sirije koji je zastupao Demetrija. U ovim bitkama Jonatan je zauzeo Jopu, Ašdod i Aškalon. Ali ovaj put se Ptolemej odrekao Aleksandra Balasa i Kleopatru dao Demetriju kojega je 146. godine postavio na prijestolje kao Demetrija II. U ratu do kojeg je došlo poginuli su i Balas i Ptolemej. Demetrije II. nije bio u stanju da vlada čvrstom rukom. Unatoč tome što su se jeruzalemski garnizon i liberalni Židovi žalili kralju, Jonatan je udobrovoljio mladog Demetrija skupim darovima, pa je pobijedio. Bio je potvrđen za velikog svećenika i dobio nadzor nad više važnih okruga Samarije.

Trifon, vojni zapovjednik iz Apameje, krenuo je 145. pr. Kr. protiv Antiohije, prisilio Demetrija da se povuče do obalnih gradova i svrgnuo s prijestolja malog sina Balasa i Kleopatre Tee kao Antioha VI. Uvjeran da će ovaj obrat stvari pružiti novu priliku za napredak židovske države, Jonatan je preko Trifona sklopio savez s Antiohom VI. Nekako u to vrijeme poslao je novog poslanika senatu u Rim, nadajući se nastavku približavanja koje je Juda otpočeo. Glumeći prijatelja Trifon je podmuklo uhvatio Jonatana i ubio ga, vjerojatno 143./42. godine. No zbog nedostatka ljudi nije iskoristio ovo ubojstvo. Vrativši se u Antiohiju, svrgnuo je s prijestola dijete Antioha VI., a sebe proglasio diktatorom, dok je Demetrije II. i dalje držao obalne provincije.

Simon – veliki svećenik, vojskovođa i knez. – Jonatanov brat Simon odmah je preuzeo vodstvo nad Hazmonejcima u Jeruzalemu. Kao odmazdu za bratovo ubojstvo Simon je stao na stranu Demetrija II. Zauzvrat je židovska država praktično postala slobodnom, svi zaostaci u danku oprosteni, a buduću ukinuti. Seleukidski garnizon u Jeruzalemu se zbog gladi predao, a Židovi su to smatrali uklanjanjem posljednje zapreke njihovoj nezavisnosti. Bilo je to 143./142. godine. U vrijeme blagdana šestog mjeseca 141. godine narod je na sazvanoj skupštini predao veliko svećenstvo hazmonejskoj kući, a Simon je primio naslov «Veliki svećenik, general i etnarh (vladar naroda) Božji». Židovska je država sada bila politički nezavisna, pa se počela širiti zauzimanjem Jope i Gazare (Gezera).

Demetrije II. je 141./140. godine krenuo protiv Parćana koji su ga ubrzo zarobili. Shvaćajući kako vrijednog taoca imaju, Parćani su prema njemu pokazali blagost, i dali mu kćerku parćanskog kralja. Njegov brat Antioh Sidet ušao je 139./138. u Siriju u nadi da će istjerati Trifona i vratiti kraljevstvo Seleukovićima. Doznajući za ženidbu svoga muža s parćanskom princezom, Kleopatra Tea pružila je ruku i pomoć njegovom bratu Antiohu. Trifon je na to ubio dijete Antioha VI., ali je nakon nekoliko tjedana uhvaćen i prisiljen na samoubojstvo. Tako je Antioh VII. Sidet osvojio prijestolje. Odlučio je jakom rukom vratiti Palestinu pod svoju kontrolu. Međutim njegov prvi pokušaj je propao i Judeja je tri godine uživala neki mir. A onda je 135. godine, za jedne svetkovine u Jeruzalemu, Simon pao kao žrtva izdaje svog zeta. Simonov sin Ivan Hirkan onemogućio je ubojici da zavlada, pa je postavljen na mjesto svog oca kao veliki svećenik.

9. Od svećeničke države do kraljevstva

Antioh VII., posljednji jaki seleukidski kralj. – Ubrzo nakon preuzimanja vlasti Ivana Hirkana, Antioh VII. je upao u Palestinu silom, pregazio zemlju i oko Jeruzalema podigao opsadu. Nakon više od godinu dana Hirkan je bio prisiljen zatražiti mir. Antioh je prihvatio danak i taoce i zahtijevao odštetu, ali nije Židovima oduzeo slobodu, vjerojatno iz straha pred Rimom.

Nešto kasnije Antioh VII., posljednji jaki kralj iz kuće Seleukida, izgubio je život (129.) u borbi protiv Parćana, nastojeći da obnovi seleukidsku vlast na istoku. Otada je Parta uzela Babiloniju i Seleukidski Imperij više neće obnoviti raniju moć.

Za tog pohoda Parćani su oslobodili Demetrija II. i poslali ga u Siriju u nadi da će time zaustaviti seleukidsko napredovanje. Demetrije II., kojemu je vladavina prekinuta na deset godina vladavinom njegova brata dok je bio zarobljen u Parti, ponovno preuzima vlast nakon Antiohove smrti. Međutim njemu se suprostavila bivša žena Kleopatra i pretendent na prijestolje kojega su podržavali Egipćani. Poslije više godina građanskog rata Demetrije II. je ubijen 126./25. Kasnije (115.–113.) su se Antioh VIII. (Grip), Kleopatrin i Demetrijin sin, te Antioh IX. (Cizicen), njezin sin s Antiohom VII., borili za prevlast. Otada nadalje bilo je sukoba među pristalicama različitih uzastopnih i rivalskih kraljeva, dok Rim nije preuzeo vlast 64. godine. Ove su prilike dale mogućnost napretku židovske države.

Ivan Hirkan priključuje Samariju i Idumeju. – Dok je Rim stajao postrani promatrajući kako se Ptolemejevići i Seleukovići međusobno uništavaju, Ivan Hirkan je ponovno postao nezavisni knez i proširio svoj teritorij u Palestini. Razorio je grad Samariju i hram na gori Gerizim. Jedan arapski narod iz Transjordanije, nazvan Nabateji, koji je u vrijeme opadanja seleukidske moći stekao određenu moć, istisnuo je Edomce; mnogi od njih naselili su se u Negebu, odnosno u južnoj Palestini. Ivan Hirkan je zatim krenuo protiv Edomaca, sada nazvanih Idumejci, i prisilio ih da ili napuste zemlju ili se obrežu i postanu Židovi (Josip Flavije, *Starine* XIII, 9,1). Tako su Hazmonejci, isprva borci za slobodu protiv vjerskog progona, završili namećući svoju religiju drugima. Ovaj plan da se Ezavova i Jakovljeva kuća povežu, plan koji je propao u prošlosti, donijet će mnogo patnje i žalosti u budućim godinama kada će idumejski Hero zavladati nad Židovima.

Ivan Hirkan je naišao na malo otpora izvana, ali mnogo u svom narodu. Neko su se vrijeme hasidejci – stroga stranka «pobožnih» – otuđili od sve svjetovnijih hazmonejskih svećenika-vladara. Hirkan je pripadao farizejima, kako su nazivani glavni predstavnici starijih hasidejaca. Ali prema predaji, farizeji su ga uvrijedili; stoga je postao članom saduceja (nasljednika starijih umjerenih helenista), ponašajući se tako da je izazvao neprijateljstvo stanovništva.

Hazmonejsko kraljevstvo. – Poslije smrti Ivana Hirkana (Hirkan I.) 105./04. trebala ga je naslijediti njegova žena kao građanski vladar, a njegov sin Aristobul (I.) kao veliki svećenik. Tako kaže Josip Flavije. Ali Aristobul je glađu umorio svoju majku, zatvorio trojicu od svoje braće i sam uzeo naslov vladara i velikog svećenika. Njegov brat Antigona pomagao mu je u vladanju, dok nije pao u nemilost i izgubio život kao žrtva atentata. Tijekom te jedne kratke godine vladanja, Aristobul je ratovao protiv Itureja, neznabožackog naroda na sjeveru. Kad je zauzeo Galileju, prisilio je stanovništvo, kao i Idumejce da se obrežu i postanu Židovi. Poslije Aristobulove smrti 103. godine, njegova udovica Aleksandra (Saloma), otvorila je vrata tamnice za njegova brata Aleksandra Janea. Uzela ga je za muža i proglasila vladarem i velikim svećenikom. Aleksandar je, ako to nije učinio Aristobul prije njega, uzeo naslov kralja. Pobio je svoju drugu braću u tamnici i udobrovoljio farizeje, time što im je dao važne službe u vlasti. Zatim je planirao potčiniti rubne dijelove zemlje kako bi Izraelsko kraljevstvo proširio na područje koje je imalo u Davidovo vrijeme. Aleksandrov prvi korak protiv Ptolemaide na obali zapadno od Galileje, zapleo je Židove u borbu između Ptolemeja VIII. Latira i njegove majke Kleopatre III.

Egipatske. Aleksandar Jane doživio je poraz ne samo kod Ptolemaide nego i kod Gaze i drugih judejskih gradova. Ipak je ostao gospodarom okupiranih područja.

Aleksandar Jane je bio vrlo omražen među Židovima kako u Jeruzalemu tako i u vojsci. Kad je jednom kao veliki svećenik pristupio žrtveniku da prinese žrtvu, narod ga je gađao limunima. Razbješnjen ovakvim postupkom dao je da se ubije više od šest tisuća ljudi. Kasnije je izbio građanski rat u kojem su Židovi jedno vrijeme stupili u savez s jednim seleukidskim princem protiv vlastitog kralja, koji je barbarski progonio farizeje.

I pored brojnih poraza, Aleksandar Jane je stekao teritorij istočno od Jordana i na neka-
dašnjoj filistejskoj obali, proširivši tako granice zemlje do ondje gdje su približno postojale na
vrhuncu slave rane hebrejske monarhije.

10. Opadanje hazmonejske moći

Napokon je 76./75. godine Aleksandar Jane umro. Njegova udovica Aleksandra (Saloma), možda na njegov savjet, pristala je uz farizeje i tako postala kraljicom. Farizeji su toliko pretrpjeli pod okrutnom Janeovom vladavinom da su bili spremni imati ženu za kraljicu samo da se mogu vratiti na vlast. Držeći građansku vlast u svojim rukama, Aleksandra je službu velikog svećenika povjerala svom sinu Hirkanu II. Ali njezin sin Aristobul II. pristao je uz saduceje. Ponovno se razbuktao sukob između liberalnih saduceja i konzervativnih farizeja. Hirkan II. je dopustio progon saduceja kojim su istjerani u druge dijelove Palestine; pustio ih je odlučne da podignu bunu protiv njega.

Poslije Aleksandrine smrti 67. godine, sva je vlast, građanska i vjerska prešla na Hirkana II., ali je sukob između njega i njegovog brata Aristobula doveo do miješanja Rima i kraja hazmonejske vladavine 63. prije Krista. Prije no što završimo poglavlje židovske nezavisnosti, vratimo se da nastavimo nit povijesti Rima koja je dovela do Pompejevih osvajanja na istoku.

11. Rim do kraja republike

U šestom dijelu pregled razvoja Rima završen je sa 168. godinom pr. Kr. Do tog vremena Rim je učinio kraj prvom helenističkom kraljevstvu i spriječio seleukidskog kralja Antioha Epifana da osvoji Egipat, ali nije anektirao njegov teritorij. Isprva je Rim rabio svoju moć na istoku u pokušajima da očuva mir. U naporima da izbjegne nekorisne ili nepotrebne ratove, Rim je na istok često slao komisije da ispitaju pritužbe, prisvajanja i protivljenja, i naravno, da osigura svaku moguću prednost. Rim je nastojao podržati manje države, kao Pergam, koji je preuzeo vodstvo u Maloj Aziji zahvaljujući savezu s Rimom. Kad je Seleukidski Imperij prijeto da postane previše moćan, Rim je poticao buntovničke elemente kakvi su bili Židovi. Sklopio je savez s Egiptom, a protiv Sirije, s Grčkom protiv Makedonije i slično. Ali kad je Rim alarmiran, borio se bezobzirno. I tako je niz ratova doveo do teritorijalnog proširenja koje je bilo prezahtjevno za republikanski rimski ustav pa je Rim završio u depotizmu.

Treći punski rat (149. –146.). – Oko 150. godine pr. Kr. Rim se uzbunio na obnovu napretka nekoć poražene Kartage. Premda su neke rimske vođe bile svjesne da konkurencija Kartage ne predstavlja prijetnju, postojala je stranka koja je stalno obnavljala zastrašujuće uspomene na Hanibala i zahtijevala potpuno uništenje suparničkog grada. Kartaga, izazvana Numidijom,

saveznikom Rima, prekršila je obećanje da bez privole Rima neće početi rat. Osveta Rima bio je Treći punski rat. Poslije trogodišnje opsade Kartaga je 146. godine potpuno razorena.

Četvrti makedonski rat (149.-148.) i Korint. – Dok su opsjedali Kartagu, Rimljani su doznali za ustanak u Makedoniji i nevolje s ahajskom ligom gradova u južnoj Grčkoj. Te godine kad je razorena Kartaga, Rim je pripojio Makedoniju kao provinciju, razbio ahajsku ligu i potpuno razorio Korint, odnijevši u Italiju njegovo umjetničko blago. Uprava Grčke povjerena je rimskom guverneru u Makedoniji.

Rim dobiva Pergam. - Posljednji pergamski kralj oporučno je ostavio Rimu svoj teritorij koji je obuhvaćao veliki dio Male Azije. Od tog trenutka nastavljeno je anektiranje sve dok Rim nije zauzeo Siriju i na kraju Egipat 30. pr. Kr. Ali paralelno s ovim rastom imperija došlo je tijekom jednog stoljeća, od 133. do 30. pr. Kr., do unutarnje revolucije u rimskoj upravi i društvu.

Stoljeće revolucija u Rimu. – U stoljeću u kojem je opadala vlast Ptolemejevića i Seleukida, Rim je ne samo proširio svoj teritorij nego je prešao iz republičke u vladavinu jednog čovjeka. Dok je Rim prerastao iz grada-države s pedesetak kvadratnih kilometara u naciju, a zatim u imperij, poznata pučka skupština prerasla je u glasački stroj. Senat, koji je u početku bio savjetodavno tijelo magistrata, postupno je postalo vrhovno upravno tijelo. Ali senat je bio apsolutno nedorastao da vlada imperijem. Građanska odanost otvorila je mogućnost za osobno isticanje.

Kontakti s drugim narodima donijeli su goleme promjene. Trgovina sa stranim zemljama i danak koji je dolazio iz njih, učinili su Rim bogatim i moćnim i doveli do novog životnog standarda. Zarobljeni u mnogim ratovima, robovi su uskoro nadomjestili zemljoradnju domaćeg stanovništva, a posljedica je bila nezaposlenost. Druženje s provincijama, posebno s Grčkom i Istokom, uzrokovalo je velike promjene u religiji, politici, filozofiji, umjetnosti i književnosti. U društvu su se uvukli novi poroci, što je dovelo do porasta zločina, podmićivanja i spletkarenja. Ista vrst dezintegracije koja je prouzročila raspad Izraela u vrijeme dvaju kraljevstava pridonijela je opadanju i propasti Rimske Republike i dovela do pojave apsolutizma.

Pokušaji reforme. - Italija je bila zemlja malih zemljoradničkih posjeda. Kad su zemljoradnici bili pozvani u duge ratove, njihove su posjede pretvorili u velika imanja, namijenjena da budu pašnjaci. Tiberije Grah, koji je bio tribun 133. godine, pokušao je podijeliti državnu zemlju nezaposlenima. Ovaj prijedlog izazvao je takvo protivljenje posjednika da ga je stajao života. Godine 123. njegov brat Gaj Grah postaje tribun. On se postarao za prodaju državne pšenice siromašnima u pola cijene i poticao bezemljaše da se nasele u provincijama. Međutim ove su reforme uzrokovale njegovu smrt. Oba su Graha pokušala građansko pravo proširiti na sve u Italiji.

Nekoliko godina kasnije skupština je pokazala svoju moć izborom Gaja Marija, čovjeka skromnog podrijetla, za vojskovođu protiv Numidije. Marije je uveo plaćeničku vojsku što je kasnije dovelo do organiziranja profesionalne vojske. Bio je uspješan u ratovanju u Numidiji, a kasnije i protiv dvaju germanskih plemena, Cimbra i Teutona. Marije je kao konzul nastavio uvjeravati vojsku da je moćnija od senata. A onda je dugo zadržavano nezadovoljstvo, prouzročeno odbijanjem Rima da pravo građanstva da svim savezničkim narodima u Italiji, dovelo do građanskog rata (socijalni rat), koji je završio proglašenjem prava građanstva svim Talijanima.

Politička vladavina vojnih zapovjednika. –Rat s talijanskim saveznicima bio je bezobzirni građanski rat između uspješnog vojskovođe Sule, predstavnika aristokratske senatorske stranke, i Marija, vođe narodne stranke. Sula je zahvaljujući vojnoj snazi izvojevao političku pobjedu i diktatorstvo. Međutim on se povukao nakon što je proveo svoj program jačanja vlasti senata.

Kad je Sula 78. godine umro, Pompej, jedan od njegovih časnika, iskazao se kod kuće i u inozemstvu. Izabran za konzula s Krasom za 70. godinu, Pompej je uveo neke vrlo dobre reforme, ali jasno stavio do znanja da konačna odluka u državnim poslovima ne leži na senatu ili na skupštini, kako se to teorijski tvrdilo, nego na vojnom zapovjedniku.

Rim zauzima Siriju i Palestinu. – Popularna stranka je 67. godine proglasila Pompeja zapovjednikom rimskih snaga koje su poslale na istok da očiste more od cilicijskih gusara, koju je zadaću izvršio za tri mjeseca. Iduće godine dobio je zadaću da povede rat protiv tvrdokornih kraljeva Ponta i Armenije. Nakon pobjede krenuo je do Kaspijskog mora i pokorio Malu Aziju volji Rima. Pompej je 64. godine ratovao u Siriji, učinio kraj seleukidskoj monarhiji i krenuo na jug u Palestinu. Zauzeo je Jeruzalem i slomio moć Hazmonejaca. Sirija i Judeja su 63. godine dodane rimskom teritoriju.

Cezar i Prvi trijumvirat. –Pompej je s Julijem Cezarom i Krasom, vrlo utjecajnim financijskim magnatom, 60. godine formirao neslužbeni savez da bi vladao senatom. Ovo je poznato kao Prvi trijumvirat. Na osnovi braka Cezar je bio Marijev nećak i pristalice popularne stranke. Sula mu je jednom oduzeo imanje, pa je pobjegao iz Rima, u koji se vratio tek nakon Suline smrti. Nakon što je godinu dana bio guverner u dalekoj Španjolskoj, on je 60. godine izabran za konzula za 59. godinu. Trijumvirat je zajedno radio da nadzire zakonodavstvo i ostvari svoje ambicije u zapovjedništvima provincija – Cezar u Galiji, Pompej u Španjolskoj, a Kras u Siriji i na Istoku. Kras je poginuo u pohodu protiv Parte 53. godine. Pompej je izabran za konzula za 52. godinu.

Kad je 49. godine senat zahtijevao od Cezara da napusti svoje legije i kao privatni građanin sudjeluje na izborima za konzula, on je odbio i sa svojim legijama prešao rijeku Rubikon u samoj Italiji. Pompej i većina senatora pobjegli su u Grčku. Kod Farsale u Tesaliji Pompej je poražen 48. godine. Cezar je upotrijebio ustavnu mašineriju kao sredstvo. Na primjer, izglasovan je za doživotnog diktatora. U stvari, republika je bila mrtva, a Cezar je postao gospodarom rimskog svijeta. Uveo je neke korisne reforme, uključujući uvođenje kalendarske godine od 365 i 1/4 dana, kojom se i danas služimo uz vrlo male ispravke. Međutim, sumnjalo se da želi postati carem pa je zbog toga ubijen 44. pr. Kr.

Cezarov nasljednik Oktavijan. – Poslije smrti Julija Cezara, postojala je nada da će Marko Antonije, konzul u to vrijeme, moći reorganizirati upravu prema starim pravilima demokracije. Međutim, odmah se u Rimu pojavio Oktavije, ili Oktavijan (kasnije imperator August), osamnaestogodišnji mladić, Cezarov nećak i adoptirani nasljednik, da osigura nasljedstvo. Poslije natezanja s Antonijem, koje je trajalo godinu dana, formiran je novi trijumvirat (43.) koji su činili Oktavijan, Antonije i Lepid. Poslije poraza Kasija i Bruta, vodećih zavjerenika koji su obojica na kraju izvršili samoubojstvo, Oktavijan i Antonije su podijelili imperij. Oktavije je uzeo Italiju i zapad. Antonije, koji je uzeo Egipat, Siriju i istok, zaboravio je na svoje administrativne dužnosti, zaslijepljen egipatskom kraljicom Kleopatrom VII., koja je čini se bila spretnija u umijeću spletarenja od svoje pratetke Kleopatre Tee iz stoljeća ranije. S Kleopatrom, koja je očarala Cezara,

Antonije je sanjao o božanskom kraljevanju. Oktavijan je 32. godine navijestio rat Antoniju, a 31. dobio veliku pomorsku bitku kod Akcija na zapadnoj obali Grčke. Antonije i Kleopatra su pobjegli u Egipat, prepuštajući svojim suhozemnim snagama da kapituliraju. Na to su se Antonije podređeni i saveznički i pokoreni knezovi na istoku pokorili Oktavijanu, koji je odlučio zimovati prije no što će 30. godine krenuti na Egipat. Na kraju su oboje, Antonije i Kleopatra završili samoubojstvom. Tako je 30. godine i Egipat, posljednje od velikih helenističkih kraljevstava u koje je bilo podijeljeno Aleksandrovo carstvo, postao rimskom provincijom.

Oktavijan postaje imperator August. - Oktavijan, sada neprikosnoveni gospodar rimskog svijeta, pazio je da izbjegne naslov kralja, tako omražen među Rimljanima. Zadržavši vanjski oblik republičke vlasti, vladao je tako što je u svojim rukama istodobno držao razne funkcije i vlast različitih magistrata. Senat je i njemu izglasao naslov *Augustus* ("uzvišeni"), a on je bio poznat kao *princeps* ("prvi" ili "glavni" građanin). Njegova vladavina se smatrala «principatom», a ne monarhijom. Zapravo su njegovi nasljednici dugo sačuvali ovu pravnu fiktivnost principata, premda se povjesničari slažu da je republika bila mrtva i da je August bio prvi rimski imperator. On je ustvari bio monarh iako ne imenom, a naslov *imperator* ("zapovjednik" vojske), koja je bila oslonac njegove imperatorske moći, dobiva kasnije značenje «imperator» u monarhističkom smislu. August je bio mudar i umjeren vladar koji je donio mir i napredak svom golemom imperiju. Upravo je za popisa naroda što ga je on naredio u Betlehemu započela novozavjetna era.

12. Kraj hazmonejske nezavisnosti

Herodovo podrijetlo. – Već smo spomenuli, ali nismo opisali, kako je židovsko svećeničko kraljevstvo došlo pod vlast Rima. Kraj hazmonejske vlasti tijesno je povezan s usponom obitelji Heroda, koja je bila idumejskog, odnosno edomskog podrijetla, a koju je Makabejac Ivan Hirkan prisilio na prihvaćanje židovske vjere.

Ova uska povezanost Edomaca i Židova dala je jednom Edomcu koji se zvao Antipater (ili Antipa) priliku da u židovskom kraljevstvu dobije mjesto u građanskoj upravi, pa je postao guverner Idumeje u ime Židova. Njegov sin, koji se također zvao Antipater, čini se da je kasnije bio na istom položaju. Kad je izbio građanski rat između makabejske braće Hirkana II. i Aristobula II., mlađi je Antipater podupirao Hirkana i doveo mu kao saveznika Aretu III., nabatejskog kralja. Nabatejci su bili arapsko pleme u Transjordaniji i na starom teritoriju Edoma. Areta je napao i porazio Aristobula koji se sklonio u tvrđavu u Jeruzalemu.

Dolazak Pompeja. – U tom su trenutku Rimljani stupili u rat. Nakon svrgavanja kraljeva Ponta i Armenije (66. pr. Kr.) Pompej je ostao na istoku. Godine 65. je general, koga je Pompej poslao u Siriju, trebao primiti Hirkanove i Aristobulove poslanike. Vjerojatno zato što se Aristobul smjestio na sigurno u Jeruzalemu, Rimljani su pristali uz njega, a protiv Hirkana.

Produžujući na jug, rimska je vojska prisilila Aretu da napusti opsadu Jeruzalema i da se povuče. Međutim arogantno Aristobulovo ponašanje navelo je Pompeja da posumnja u njega pa ga je dao zatvoriti. Rimska je vojska osvojila grad zahvaljujući izdaji Hirkanovih pristalica, premda su se Aristobulovi vojnici borili i još tri mjeseca zadržali brežuljak na kojem je stajao Hram. Rimljani su uspjeli probiti bedeme u ljeto ili jesen 63. pr. Kr. Tijekom konačnog zauzimanja Hrama poginulo je oko 12 000 Židova. Pompej i njegovi časnici su ušli u Svetinju nad svetinjama i s čuđenjem promatrali svetište u kojem nije bilo kipa koji bi predstavljao Boga kome se ovdje klanjalo.

Pompej je učinio kraj makabejskom kraljevstvu i uzeo popriličan teritorij Judeji. Dopusio je Hirkanu da ostane veliki svećenik i da vlada s naslovom etenarha («vladar naroda»), vjerojatno pod nadzorom rimskog guvernera Sirije. Antipater je postavljen za njegovog prvog ministra. Aristobul i njegovi sinovi poslani su u Rim kao zarobljenici. Međutim oni su uspjeli pobjeći i u tri su navrata podizali bune protiv Rimljana. Svaki put su doživjeli strašan poraz. Zauzvrat je Gabinije, rimski prokonzul u Siriji, podijelio Judeju u pet okruga, s tim da svakim upravlja savjet starješina. Pod ovakvim uređenjem Hirkan je imao sve manje i manje administrativnih odgovornosti, dok je Antipater dobivao na autoritetu, tako da je ustvari postao vladarem. Trijumvir Kras, koji je 54. godine naslijedio Gabinija na mjestu prokonzula u Siriji, pod izlikom da traži novac za pohod na Partu, opljačkao je hramsko blago, što je dovelo do pobune Židova 53. godine. Kada je 48. godine Pompej u Egiptu poginuo, nakon što ga je Julije Cezar porazio u bici kod Farsale, Antipater je prešao na stranu Julija Cezara, čiji je revni i djelotvorni pristalica postao. Zauzvrat Cezar je Židovima dao neka prava. Hirkanu je 47. godine dana puna vlast uz naslov etnarha i velikog svećenika, koje su Židovi učinili nasljednima. Međutim Antipater je još uvijek imao vlast u svojim rukama, pa je to jasno pokazao Židovima, na veliko nezadovoljstvo plemstva. Antipater je imenovao svog sina Fazaela guvernerom Jeruzalema i njegove okoline, a mlađeg sina Heroda, kasnije Heroda Velikog, guvernerom Galileje.

Nakon ubojstva Julija Cezara 44. godine, Kasije, jedan od zavjerenika protiv Cezara, preuzeo je rimsko zapovjedništvo na istoku. Njemu su Antipater i Herod dali punu potporu. Zauzvrat Kasije je Heroda proglasio guvernerom Coele-Sirije. Antipatera su ubrzo poslije toga otrovali u Jeruzalemu.

Nakon Brutova i Kasijeva poraza 42. godine, Antonije je preuzeo zaštitu rimskih interesa na istoku. Budući da je ranije bio prijatelj Antipatera, Antonije je odbio molbe Židova za svrgavanje Herodova doma i zadržao Heroda i njegovog brata kao etnarhe Palestine. Hirkanu je dopustio da ostane samo veliki svećenik. Herod je ojačao svoj položaj kod Židova ženidbom s Marijammom, unukom Hirkana II.

Herod kao kralj. – Iduće godine su Parćani upali u Siriju, a Antigona, Aristobulov sin, podigao je zastavu pobune i osigurao pomoć Parćana. Fazel je bio zarobljen i vjerojatno je izvršio samoubojstvo, dok je Herod pobjegao i uspio stići do Rima. Tu je stekao naklonost Antonija i Oktavijana, koji su u to vrijeme bili saveznici, kao i rimskog senata, koji je 40. godine proglasio judejsko kraljevstvo.

Premda je imao uza se rimsku vojsku, Herodu je trebalo tri godine da uspije sjesti na prijestolje. Židovi koji su mu se protivili imali su posljednje uporište u Jeruzalemu. Trebalo je gotovo tri mjeseca da se zauzme gornji grad i područje Hrama. Ubijanje koje je slijedilo bilo je strašno, jer su i Rimljani i Židovi Herodove stranke bili ogorčeni i tvrdoglavi u otporu. Antigona, posljednji Makabejac s funkcijom kralja, bio je sramno bičevan i na Herodovu ozbiljnu molbu pogubljen. Herod je sada postao (37. pr. Kr.) «gospodarom grada u ruševinama i kraljem naroda koji ga je mrzio».

13. Vladavina Heroda Velikog

S gledište politike i kulture Herod je s pravom nazvan «velikim». Uspio je zadržati ravnotežu odanosti prilagođavajući se u teškoj političkoj struji. S jedne strane učvrstio je svoje kraljevstvo

i štitio njegovo blagostanje, dok je s druge strane zadržao prijateljstvo i suradnju Cezara Augusta. No uza sve svoje dobre osobine, razvijao je sve više zavisti i sumnjičavosti, koja ga je navela da pobije svoje najbliže rođake i najbolje prijatelje.

Herod i Sanhedrin. – Gotovo neposredno nakon stupanja na prijestolje Herod je dao pogubiti četrdeset i pet plemića koji su predvodili Antigonovu bunu. Mnogi od njih su bili članovi Sanhedrina, pa je taj gubitak zahtijevao njegovu reorganizaciju. U novom tako izabranom vijeću glavnu su riječ imali farizeji. Međutim, mnogi od njih bili su Herodovi protivnici, pa su čak odbili da mu se zakunu na vjernost. Zauzvrat on im nije dopustio da vrše značajniji utjecaj u politici. Tako je Sanhedrin postao uglavnom mjesto za teološke rasprave.

Herod i Hazmonejci. – Herod je uvrijedio ostatak hazmonejske (makabejske) kuće kad je nekog nepoznatog babilonskog (ili egipatskog) Židova imenovao velikim svećenikom. Budući da je sumnjao da su se Hazmonejci urotili protiv njega, dao je pogubiti starog Hirkana II., njegovu kćerku Aleksandru – Herodovu punicu, Hirkanovog unuka – svog šogora te cijenjenog Aristobula III., a na kraju i Marijamnu, Aristobulovu sestru i vlastitu ženu. S izuzetkom njegovih sinova s Marijammom, ovo je bio kraj hazmonejske dinastije koja je gotovo sto pedeset godina bila predstavnik Židova.

Helenizacija. – Kao Aleksandar Veliki, Herodov zaštitnik August odlučio je ujediniti rimski svijet prihvaćanjem i širenjem grčke kulture. Herod je brzo slijedio njegov primjer i s Palestinom pokušao učiniti ono što je August činio u većem razmjeru s cijelim imperijem. Plima paganstva preplavila je Jeruzalem. Grčke utrke i igre bile su svakodnevno na rasporedu, poganska religija i obredi cvali su nadohvat Hramu, a žrtvenici poganskim bogovima podizani su diljem cijele zemlje. Kad su se zbog toga neki farizeji urotili protiv Heroda, on je nemilosrdno uzvratio i mnoge od njih dao pogubiti.

Herod kao graditelj. – Na strateškim mjestima u svojoj zemlji Herod je podizao tvrđave da bi butovne Židove mogao držati na oku. Ustvari njegova vlastita prelijepa palača u Jeruzalemu bila je tvrđava. Potrošio je godine i tisuće talenata u izgradnji Cezareje i njene umjetne ali dobre luke. Njegova građevinska djelatnost vodila ga je i izvan Palestine. Darivao je tržnice, športske objekte i hramove zajednicama sve do Grčke, Rodosa i Sirije.

Herodov najveći projekt bio je obnova Hrama u Jeruzalemu. Zorobabelov hram, koliko god bio lijep, sada je iza sebe imao gotovo petsto godina; popravci su bili nužni. Herod je odlučio zadovoljiti svoj umjetnički ponos, a istodobno zadobiti prijateljstvo Židova, time što će im dati veličanstveno mjesto za bogoslužje. Osamnaest mjeseci bilo je posvećeno obnavljanju samog Svetišta, a osam je godina utrošeno na okolne platforme, bedeme, dvorište i vrata. Nakon što je posao toliko odmakao i zgrade bile već u uporabi, ostalo je još mnogo toga što je trebalo učiniti. Ustvari pojedinosti u Hramu su dovršene tek nakon 62. godine po Kr., tek nekoliko godine prije no što su Rimljani razorili Hram.

Herodovi posljednji dani. – Aristobul i Aleksandar, sinovi što ih je Herod imao sa svojom hazmonejskom ženom Marijammom, bili su odgojeni u Rimu. Bili su to visoki, lijepi ljudi, ponosni na svoju hazmonejsku krv. Nakon povratka u Jeruzalem postali su predmetom spletki Herodove sestre Salome³ i njegovog sina Antipatera. Kad je Herod posumnjao u njih, dao ih je

3 Ova je Saloma (nema veze s Hazmonejkom Salomom Aleksandrom, majkom Hirkana II.) bila baka Herodijadina i prema tome prabaka Salome, koja je plesom izmolila glavu Ivana Krstitelja od Heroda Antipe, sina Heroda Velikog i vladara Galileje, pred kojega je Isus izveden.

pogubiti 7. god. pr. Kr. Istodobno je dao kamenovati oko tri stotine Židova, koji su optuženi za simpatiziranje s njima. Antipater je nastavio glumiti, dok i njega nekoliko dana pred svoju smrt Herod nije dao pogubiti.

Kad se približavao kraju svog života, Herod se mogao ponositi mnogim ozbiljnim dostignućima. Ostavljao je iza sebe spomenike velike umjetničke ljepote. Trgovina i proizvodnja u Palestini bili su u zdravom stanju. Ali narod nije volio Heroda. Mrzili su ga zbog velikih poreza, njegovih poganskih djelatnosti i neograničenih zvrjestava. Kad se razbolio i kad je objavljeno da ne može ozdraviti, u Jeruzalemu je došlo do iskazivanja divljeg oduševljenja, a jedna je grupa srušila zlatnog orla – omrznuti amblem njihovih rimskih gospodara – kojega je Herod postavio na ulazu u Hram. Međutim, kad se oporavio, Herod se osvetio mnogima od ovih nezadovoljnika.

Osjećajući da mu se približava kraj, stari je kralj naredio svojoj sestri Salomi da na hipodromu zatvori sve židovske vođe i da ih pobije čim on umre, kako bi narod žalovao kad mu dođe kraj. Premda je izvršila njegov nalog i zatvorila vođe, Saloma ih je kasnije oslobodila.

Jedno od posljednjih djela Heroda Velikog bilo je zlobno ubojstvo djece u Betlehemu u uzaludnom naporu da uništi Mesiju, novorođenog Isusa, za kojeg je čuo od mudraca s istoka (Mt 2,1-18). Josip i Marija su s djetetom pobjegli u Egipat, gdje su se zadržali do Herodove smrti početkom 4. godine pr. Kr.

Bibliografija

Apokrifi, Stari zavjet. Zbirka židovskih spisa neusporedivih sa Starim zavjetom po duhovnoj i književnoj vrijednosti. U njima nalazimo ideje utemeljene na židovskoj tradiciji, a ne na nadahnutom izvještaju Starog zavjeta.

The Cambridge Ancient History. Urednik J. B. Bury i drugi, 12. svezaka. New York, Macmillan, 1929.–1939 (sv. 1. i 2. revidirani 1970.–1975.). Možda najiscrpnija postojeća povijest drevnog svijeta. U trećem svesku VII: *The Hellenistic Monarchies and the Rise of Rome* (1928.); VIII: *Rome and the Mediterranean 218.–133. B.C.* (1930); IX: *The Roman Republic 133.–44. B.C.* (1934), brojna poglavlja različitih pisaca raspravljaju o događajima koje pokriva ovaj članak. Kod pristupa se vodilo računa o izvornim dokumentima, a iznesena su i mišljenja različitih škola tamo gdje postoje razlike u mišljenjima.

FINKELSTEIN, LOUIS, urednik. *The Jews*. Četvrto izdanje, New York, Schocken Books, 1970.–1971. Tri sveska. Prvi pokriva njihovu povijest; drugi njihovu religiju i kulturu, a treći njihovu ulogu u civilizaciji. Djelo su napisali različiti pisci.

GHIRSHMAN, ROMAN. *Iran*. Harmondsworth, Engleska, Penguin Books, 1954, 1957. Povijest od najranijih vremena do islamskih osvajanja.

JOSIP FLAVIJE. *The Jewish Antiquities i The Jewish War* (u nas prevedeni kao *Judejske starine i Judejski ratovi*). Josip Flavije bio je kao vojskovođa i zarobljenik Rimljana sudionik u židovskom ustanku 66.–73. godine. Njegova je povijest sažeta, ali očito pisana za Rimljane. Postoje neke netočnosti, posebno u odnosu na predmete koji nisu povezani sa Židovima. Poznati stariji prijevod, još uvijek koristan, jest prijevod Williama Whistona, koji je prvi put tiskan 1736. i otad izdan u mnogo izdanja. Najbolje je izdanje Loeb Classical Library, prijevod H. St. J. Thackeraya i Ralpa Marcusa. *Josephus*, 9 svezaka, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1926.–1969.

- OLMSTEAD, A. T. *History of Palestine and Syria to the Macedonian Conquest*. New York, Charles Scribner's Sons, 1931. 664 stranice. Reprint Gran Rapids, Baker Book House, 1965. Povijest istočnog područja Mediterana od početka povijesti do vremena obnove nakon babilonskog sužanjstva i razvoj različitih sljedbi u judaizmu. Kritičko u pristupu, ovo djelo daje samo jednu školu mišljenja o različitim proturječnim točkama.
- *History of the Persian Empire*. Chicago, The University of Chicago Press, 1948. 576 stranica i 70 ploča. Dovođeno nakon autorove smrti, ali izražava njegove poglede. Pažljivo prema povijesnim pojedinostima, ali dogmatično kad se radi o kontroverznim točkama.
- SCHÜRER, EMIL. *A History of the Jewish People in the Time of Jesus Christ*. Preveli John Macpherson, Sophia Taylor i Peter Christie. Pet svezaka. New York, Charles Scribner's Sons, bez datuma. Staro (dovođeno 1897.), ali znanstveno i autoritativno. Prva dva sveska sadrže političku povijest Palestine, od 175. pr. Kr. do 135. po Kr.; druga dva govore o unutarnjim prilikama u Palestini i židovskom narodu u vrijeme Isusa Krista, raspravljajući i o židovskoj helenističkoj literaturi i djelima na grčkom jeziku, uključujući i starozavjetne apokrifne. Za suvremena izdanja dijelova ovog djela vidi sljedeća dva teksta.
- . *A History of the Jewish People in the Time of Jesus*. Urednik Nahum N. Glatzer. New York, Schocken Books, 1961. Jedan svezak, skraćena i revidirana prva dva sveska izvornog djela, odnosno politička povijest od 175. pr. Kr. do 135. po Kr.
- . *The Literature of the Jewish People in the Time of Jesus*. New York, Schocken Books, 1972. Jedan svezak, neskrraćeni reprint trećeg sveska izvornog teksta.

SUMMARY

The Period Between the Testaments

Between the close of the Old Testament and the beginning of the narrative of the New Testament stretches a period of approximately four centuries. An understanding of the vicissitudes through which the Jews passed during this time, with special emphasis on their history under the later Seleucid rulers and during the years that witnessed the rise of Roman power in the Mediterranean, is necessary to a proper appreciation of the New Testament, particularly the Gospels. This article summarizes briefly the experiences of the Jews under the waning power of Persia and during the protracted struggle for control of Palestine between the Seleucids to the north and the Ptolemies to the south. More detailed consideration is given to developments growing out of attempts by Antiochus Epiphanes to Hellenize the Jews, to the extension of Roman power throughout the Mediterranean world, and to the political situation in Palestine under the Hasmonaeans and under Herod the Great.

Key words: *Intertestament-period; Macabeans; Ptolemies; Seleucids; Herod-the-Great; Antiochus-Epiphanes*

Izvornik: Wood, H. Lynn. „The Period Between the Testaments.” *Seventh-day Adventist Bible Commentary*. Urednik F.D.Nichol. Washington D.C.: Review and Herald, 1953-57. v. 5, str. 17-43.

Prijevod: *Mihael Abramović*